

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Pravne osebe kot nosilke človekovih pravic

Boštjan Tratar

Article information:

To cite this document:

Tratar, B. (2017). Pravne osebe kot nosilke človekovih pravic, Dignitas, št. 75/76, str. 115-136.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/75/76-10>

Created on: 16. 06. 2019

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Pravne osebe kot nosilke človekovih pravic

Boštjan Tratar¹

POVZETEK

Avtor se v članku ukvarja z vprašanjem pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic. Pri tem izhaja iz spoznanja, da ustavna besedila sodobnih demokratičnih držav (razen nemške ustave – *Grundgesetz*) kot primarnega nosilca človekovih pravic omenjajo zgolj posameznika kot fizično osebo, medtem ko je k priznavanju pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic prispevala predvsem praksa ustavnih sodišč. Avtor prikazuje sodno prakso nemškega in slovenskega ustavnega sodišča. Temeljno usmeritev pri razlagi človekovih pravic predstavlja tako v Nemčiji kot v Sloveniji posameznik (*individuum*), ki deluje v okviru pravne osebe (njen personalni substrat). Utemeljevanje pravnih oseb kot titularjev človekovih pravic, v tem smislu pa še posebej teorija o spregledu pravne osebnosti – nem. *Durchgriffsthese*, ki jo je razvilo nemško Zvezno ustavno sodišče (*Bundesverfassungsgericht*), priznava in utemeljuje korporativno varstvo človekovih pravic (tj. pravne osebe kot nosilce človekovih pravic) na vrednoti človekove oziroma posameznikove svobode ter na varstvu človeka, ki je osrednji element ustavnopravnega varstva.

Ključne besede: človekove pravice, pravne osebe, Slovenija, Nemčija, ustavno sodišče

¹ Doktor pravnih znanosti, višji državni odvetnik, docent na Fakulteti za državne in evropske študije.

Legal Persons as Holders of Human Rights

ABSTRACT

The author deals with the legal persons as holders of human rights. He bases on the fact that the constitutional texts of modern democratic countries (except the German Constitution – *Grundgesetz*) as the primary holder of human rights refer only to an individual as a natural person, while the practice of constitutional courts has contributed to the recognition of legal persons as the new holders of human rights. The author presents the case law of the German and Slovenian Constitutional Court. The fundamental orientation in the interpretation of human rights is the individual (*individuum*) in both cases. Therefore, it is quite coherent that the justification of legal persons as holders of human rights, and in this respect, in particular, the theory of piercing the veil (German *Durchgriffsthese*), developed by the German Federal Constitutional Court (*Bundesverfassungsgericht*), recognizes and creates corporate protection of human rights on the values of freedom and on the protection of human as the central figure of constitutional protection.

Key words: Human Rights, Legal Persons, Slovenia, Germany, Constitutional Court

1. Uvod

Ustavna besedila sodobnih demokratičnih držav omenjajo kot temeljnega in primarnega nosilca (titularja) človekovih pravic (zgolj) posameznika kot fizično osebo (*individuum*)²; posameznik (lat. *persona physica*) predstavlja arhimedično, tj. osrednjo točko ustavne ureditve.³ Pri nastanku in izoblikovanju človekovih

² Glej Wolfram Höfling, *Träger der Grundrechte*, v: Andreas Kley, Klaus A. Vallender (ur.): *Grundrechtsspraxis in Liechtenstein*, Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, Schaan, 2012, str. 58. Glej še Boštjan Tratar, *Pravna oseba (persona ficta) kao titular ljudskog prava na privatnost – u Sloveniji i komparativno*, v: Pravni vjesnik, št. 2/2017, str. 9–28; Juan Abigail Islas López, Jean Claude Tron, Fernando Ojeda Maldonado, Zamir Andrés Fajardo Morales, Juan Antonio Cruz Parcerro, *Personas jurídicas y derechos humanos, Un debate sobre la titularidad de los derechos humanos*, Suprema Corte de Justicia de la Nación, Mexico, 2014; Luis Castillo-Córdova, *La persona jurídica como titular de derechos fundamentales*, v: Actualidad Jurídica: información especializada para abogados y jueces, tomo 167, 2007, str. 125–134.; Manuel A. Nuñez Poblete, *Titularidad y sujetos pasivos de los derechos fundamentales*, v: Revista de derecho público, vol. 63, 2001, str. 200–208.

³ Glej Wolfram Höfling, nav. delo, str. 59.

pravic se je namreč imelo pred očmi zgodovinske izkušnje s tipičnimi kršitvami in ogrožanji človekovega dostojanstva, njegove svobode in pravne enakosti posameznih ljudi ali skupin posameznikov s strani države oziroma vsakokratne javne oblasti.⁴

Danes pa se na ustavnopravni ravni vedno bolj postavlja tudi vprašanje, v kolikšni meri se lahko nosilnost – tj. titularstvo človekovih pravic razširi tudi na pravno osebo kot umetno tvorbo pravnega reda (lat. *persona ficta*, *persona moralis*), ki je v bistvu produkt prve polovice 19. stoletja, tj. časa, ko je ta pravni institut dobil svoje mesto v kodifikacijah zasebnega prava, ki so tedaj nastajale v Evropi (npr. *Code de Commerce – 1807*, *Code Civil – 1804*), teorija in ustavnosodna praksa pa se je hkrati začela ukvarjati z vprašanjem korporativne sposobnosti, tj. sposobnosti pravnih oseb, da so lahko (poleg fizičnih oseb) titularji človekovih pravic (nem. *korporative Menschenrechtsträgerschaft*),⁵ posebej pa še o osebah javnega prava kot nosilcih človekovih pravic.⁶

2. Kdo je lahko nosilec (titular) človekovih pravic

O tem, kdo je lahko nosilec človekovih pravic oziroma o titularstvu človekovih pravic (angl. *the entity entitled to the human right*, nem. *Grundrechtsberechtigung*, *Grundrechtsträgerschaft*, šp. *la titularidad de derechos fundamentales*) govorimo v ustavnopravni teoriji tedaj, ko je določena oseba upravičena do (posamezne) človekove pravice oziroma je njen nosilec (titular, rus. носитель фундаментальных прав, Юридические лица как носители основных прав). Nosilec človekove pravice (kot praviloma obrambne pravice

⁴ Odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 61, 82 (100) z dne 8. julija 1982.

⁵ Glej Mirjam Baldegger, *Menschenrechtsschutz für juristische Personen in Deutschland, der Schweiz und den Vereinigten Staaten*, Duncker&Humblot, Berlin, 2017, str. 43 in nasl.

⁶ Glej npr. Herbert Bethge, *Die Grundrechtsberechtigung juristischer Personen nach Art. 19 Abs. 3 Grundgesetz*, Passau, 1985; Karl August Bettermann, *Juristische Personen des öffentlichen Rechts als Grundrechtsträger*, v: Neue Juristische Wochenschrift, 1969, str. 1321; Norbert Zimmermann, *Der grundrechtliche Schutzanspruch juristischer Personen des öffentlichen Rechts*, München, 1993; Philipp Lindermuth, *Der Grundrechtsschutz des Staates und seiner Einrichtungen*, v: Arno Kahl, Nicolas Raschauer, Stefan Storr (ur.), *Grundsatzfragen der europäischen Grundrechtscharta*, Verlag Österreich, 2013; Wiltraut Rupp v. Brünneck, *Zur Grundrechtsfähigkeit juristischer Personen*, v: Horst Ehmke, Carlo Schmidt, Hans Scharoun (ur.): *Festschrift für Adolf Arndt zum 65. Geburtstag*, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, 1969, str. 349; Heinrich Scholler, Siegfried Broß, *Grundrechtsschutz für juristische Personen des öffentlichen Rechts*, v: Die öffentliche Verwaltung, 1978, str. 238; Otto Seidel, *Grundrechtsschutz juristischer Personen des öffentlichen Rechts in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, v: Walther Fürst, Roman Herzog, Dieter C. Umbach (ur.), *Festschrift für Wolfgang Zeidler*, Band 2, Gruyter, Berlin, New York, 1987, str. 1459; Werner Siepermann, *Die öffentliche Hand als Grundrechtsträger*, v: Die öffentliche Verwaltung, 1975, str. 263; Siegfried Broß, *Zur Grundrechtsfähigkeit juristischer Personen des öffentlichen Rechts*, v: Verwaltungsarchiv, 1986, str. 65.

oziroma pravice negativnega statusa) uživa varstvo zoper državo in druge nosilce javne oblasti, ki so v tej zvezi naslovniki (adresati) človekovih pravic, tj. zavezanci za njihovo spoštovanje oziroma pospeševanje (nem. *Grundrechtsverpflichtete*).⁷

Po preteklem zgodovinskem in po današnjem pojmovanju so človekove pravice (sicer) nastale (zgolj) zaradi varstva posameznikov pred državo (in drugimi osebami javnega prava), vendar pa pogled v domačo in v mednarodno (ustavno)sodno prakso kaže, da se človekove pravice vse bolj zagotavljajo tudi pravnim osebam,⁸ tako naj bi npr. ameriško Vrhovno sodišče (*Supreme Court*) že leta 1938 ugotovilo v enem izmed primerov – *Connecticut General Life Insurance Co. v. Johnson*, 303 U. S. 77 (1938) z dne 31. januarja 1938 –, da se npr. na ustavno pravico do enakosti sklicuje (praviloma) več pravnih kot fizičnih oseb, čeprav je bila norma o enakopravnem obravnavanju izvirno sprejeta z namenom, da bi zagotovila enakopravnost črnškega prebivalstva v Ameriki.⁹

Ob tem pa se vendarle v pravni teoriji nekateri sprašujejo, zakaj (sploh) naj bi imele pravne osebe (korporacije) človekove pravice, saj njihovo ravnanje ni niti malo »človeško«¹⁰, prav tako pa tudi, ali ne gre morebiti pri »varstvu človekovih (sic!) pravic pravnim osebam« za neke vrste protislovje, tako v pojmovnem smislu (»človekove pravice«, pa vendar razširitev njihove uporabe na določene pravno-organizacijske enote – pravne osebe – kot njihove nosilce) kot v vsebinskem smislu, saj naj bi bile človekove pravice vzpostavljene zgolj s ciljem, da bi zagotovile svobodo in enakost posameznikov (fizičnih oseb), pri človekovih pravicah naj bi šlo za jamstvo varstva temeljnih vidikov človekovega obstoja in njegovega potrjevanja, nenazadnje pa naj bi tudi sestavljalci prvih

⁷ Nekateri ob tem razlikujejo še pojem zmožnosti, biti nosilec katere izmed človekovih pravic (nem. *Grundrechtstfähigkeit*) glede na konkretno človekovo pravico.

⁸ Glej K.A. Рывкин, Юридические лица как носители основных прав: российская и европейская практика, v: Журнал российского права, št. 11, ноябрь 2007 г. (Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/5408036/#ixzz4bNNr12Eb>, zadnjič obiskano: 11. 4. 2017). Кузнецов В., Конституция и права юридических лиц, v: Российская юстиция, št. 4/1997, Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/3540202/#ixzz4eKezENR4>, (zadnjič obiskano: 14. 4. 2017); Вадим Викторович Солдатов, Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации, Научная библиотека диссертаций и авторефератов (disserCat <http://www.dissercat.com/content/zashchita-konstitutsionnykh-prav-yuridicheskikh-lits-v-konstitutsionnom-sude-rossiiskoi-fede#ixzz4eKg9VUSA>, Челябинск, 2007), str. 240.

⁹ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 35.

¹⁰ Glej Helena Paul, *Corporations are not human, so why should they have human rights?* (<http://www.econexus.info/publication/corporations-are-not-human-so-why-should-they-have-human-rights>, zadnjič obiskano: 10. 3. 2017). Glej tudi pritrdilno ločeno mnenje sodnika *Jana Zobca* k odločbi Ustavnega sodišča RS št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013, kjer pojasnjuje, zakaj je zadržan glede širitve človekovih pravic na kapitalске družbe.

ustavnih dokumentov o človekovih pravicah (npr. Virginijske deklaracije o pravicah – *Virginia Bill of Rights* iz leta 1776, Francoske deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1789, pa tudi Listine pravic Združenih držav Amerike – *Bill of Rights* iz leta 1789 itd.) imeli pred očmi (zgolj) varstvo posameznika.¹¹

Baldegger ugotavlja, da je ob koncu 20. stoletja sodna praksa v kontinentalni Evropi in v Združenih državah Amerike, pa tudi sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu (v nadaljevanju – ESČP), prinesla nesluteno razširitev tolmačenja, po katerem je veliko število človekovih (ustavnih) pravic zajamčeno tudi pravnim osebam,¹² kar si je bilo glede na prvotna besedila o človekovih pravicah predhodno težko predstavljati,¹³ vendar pa to ne velja za vse človekove pravice.¹⁴

Dejansko pa lahko v zadnjih 200 letih po mnenju *Baldegger* opazimo markantno povečanje pomena korporativnega varstva človekovih pravic, razlog pa naj bi bil dvojen: po eni strani naj bi

¹¹ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 35.

¹² Človekove pravice, ki se primerjalno praviloma zagotavljajo tudi pravnim osebam, so naslednje: svoboda mišljenja, informacijska svoboda, medijska svoboda, svoboda umetniškega in znanstvenega ustvarjanja, svoboda združevanja, koalicijska svoboda in svoboda vlaganja peticij; pravica do uporabe jezika, verska svoboda (pravne osebe z verskimi cilji); garancije za varstvo (prostorske) privatne sfere: pravica do nedotakljivosti stanovanja, prepoved nerazumnih zasegov in preiskav (*unreasonable searches and seizures*), pisemska, poštna in telekomunikacijska tajnost; garancije za varstvo lastninske pravice in gospodarske dejavnosti (lastninska jamstva, poklicna svoboda, splošna svoboda (gospodarskega) delovanja, gospodarska svoboda, *due process »property«*, *due process »liberty«*, *taking clause*, *contract clause*, svoboda zasebnih šol; večina procesnih pravic (npr. pravica do zakonitega sodnika, pravica do zaslišanja, pravica do poštenega postopka, *ne bis in idem*), garancije za varstvo enakega obravnavanja (prepoved zlorabe, načelo enakosti, načelo dobre vere, *due process*), varstvo politične udeležbe v širšem smislu pravnih oseb (npr. ustanavljanje in delovanje strank, volilno oglaševanje, volilni predlogi), seveda pa se konkreten vidik učinkovanja razlikuje glede na vsebinski del posamezne pravice.

¹³ M. Baldegger npr. tako navaja stališče švicarskega Zveznega sodišča iz leta 1878 v zadevi opr. št. BGE 4, 533 z dne 16. novembra 1878, str. 536, ki je odklanjalo idejo, da bi lahko bile pravne osebe nosilke pravic: »Nur physische Personen mit leiblicher Existenz sind des Rechtes der Glaubens- und Gewissensfreiheit fähig, nicht aber juristische Personen, die als blosse ideale Rechtssubjekte ... weder Glauben noch Gewissen haben.«

¹⁴ Za pravne osebe v načelu ne pridejo v poštev naslednje ustavne garancije: garancije za varstvo življenja ter telesne in psihične nedotakljivosti, svoboda gibanja, osebna svoboda, prepoved mučenja, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja, *due process »life«*, *due process »liberty«* (telesna nedotakljivost in osebna svoboda); varstvo človekovega dostojanstva, garancije, ki varujejo socialno skupno življenje, medčloveške odnose in seksualno življenje (npr. pravica do sklenitve zakonske zveze in do družine, varstvo zasebnega in družinskega življenja, itd.), postopkovne garancije pri odvzemu prostosti; aktivna in pasivna volilna pravica. To včasih izhaja eksplicitno iz pravnega reda, ali pa posredno iz (v sodni praksi) razvitih kriterijev. Sicer pa v nobeni od primerjanih držav ni korporativna pravna sposobnost pri posameznih človekovih pravicah dokončno zamejena, tako je npr. še vedno odprto npr. korporativno varstvo pri ustavnopravnem varstvu osebnosti (nem. *verfassungsrechtlicher Persönlichkeitsschutz*), pri nekaterih vidikih je namreč nemško Zvezno ustavno sodišče njihovo učinkovanje razširilo na pravne osebe (npr. pri pravici do nasprotnega prikaza dejstev (nem. *Recht auf Gegendarstellung*), pravici do lastne besede, pravici do informacijske samodoločitve, zasebni avtonomiji); pri drugih pa je to še odprto (npr. pravica do lastne podobe, zaščita ugleda), pri drugih pa je bilo zavrnjeno (npr. *nemo tenetur*).

se povečalo število ustavnih garancij, ki pridejo v poštev tudi za pravne osebe, po drugi strani pa naj bi svoj zmagoslavni pohod napravila tudi pravna figura pravne osebe, odkar se je 1800 leta pojavila v Evropi in v ZDA (gre predvsem za nastanek najrazličnejših oblik pravnih oseb, kot so: podjetja, muzeji, politične stranke, bolnišnice, univerze, verske skupnosti, sosedska združenja, plesne šole, občine itd.).¹⁵

Ob navedenem gre tudi za konceptualno vprašanje o načelnem razmerju med človekovimi pravicami, ki pripadajo pravnim osebam, in človekovo pravico posameznika kot fizične osebe (npr. pravica univerze ali raziskovalnega instituta, da določi svoje raziskovalne prednosti na eni strani v koliziji s pravicami akademskega osebja, ki mu ravno tako pripada svoboda znanstvenega udejstvovanja na drugi strani). Na vprašanje, ali naj sprejmemo slabitev varstva človekovih pravic posameznika v korist varstva človekovih pravic pravnih oseb, pa odgovori npr. *Baldegger* vendarle pritrdilno s sklicevanjem na resničen primer ameriškega Vrhovnega sodišča,¹⁶ ki je takšno stališče potrdilo z odločitvijo, s katero je leta 2010 razveljavilo zakon, ki je omejeval propagando podjetij za politične kandidate. Izpodbijana zakonska ureditev je bila namreč sprejeta ravno z namenom, da bi zajezila vpliv korporacij (angl. *corporations*) na volilni proces, da bi s tem okrepili politične pravice posameznika (tj. fizične osebe). Vendar pa je ameriško Vrhovno sodišče kot močnejšo pravico spoznalo svobodo izražanja mnenja podjetja, ne pa pravice posameznikov, in odločilo, da država ne sme zatreti političnega govora, ki temelji na korporativni osebnosti govorca (angl. »*the government may*

¹⁵ Po mnenju M. *Baldegger* si skoraj ni mogoče več zamisliti nobenega področja življenja, v katerem ne bi obstajale pravne osebe kot ključen akter v družbenem življenju. Vendar pa povzroča uveljavljanje človekovih pravic s strani pravnih osebe nova tako pravna kot politična vprašanja, pojavljajo se novi odnosi napetosti, saj je s tem primarna funkcija človekovih pravic – to je varstvo temeljnih vidikov človekovega obstoja – komaj še vidna, odnos do posameznika je oslavljen, »perverzna« naj bi bila že sama ideja človekovih pravic pri pravnih osebah, denimo v primeru, ko se mednarodno tobačno podjetje v zvezi s prepovedjo oglaševanja tobaka v okolici šole sklicuje na svojo pravico do svobode mišljenja. Glej M. *Baldegger* (nav. delo, str. 55), kjer se avtorica sklicuje na resničen primer ameriškega Vrhovnega sodišča *Lorillard Tobacco Co. v. Reilly*, 533 U. S. 525 (2001) z dne 28. junija 2001, str. 553.

¹⁶ M. *Baldegger* navaja primer *Citizens United v. Federal Election Com.*, 558 U. S. 310 (2010) z dne 21. januarja 2010, str. 365. Glej tudi *Garret, L. Brandon, The Constitutional Standing of Corporations*, v: *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 163/ 2014, str. 95 in nasl. Glej tudi primere ameriškega Vrhovnega sodišča: *Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc.*, 573 U. S.; 134 S. Ct. 2751, 2759 (2014), 30. junij 2014; *Trustees of Dartmouth College v. Woodward*, 17 U. S. 518 (1819), 2. februar 1819; *Minneapolis & St. Louis Ry. Co. v. Beckwith*, 129 U. S. 26 (1889), 7. januar 1889; *Metropolitan Life Ins. Co. v. Ward*, 470 U. S. 869 (1985), 26. marec 1985; *Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad Co.*, 118 U. S. 394 (1886), 10. maj 1886; *Marshall v. Barlow's, Inc.*, 436 U. S. 307 (1978), 23. maj 1978. *United States v. Martin Linen Supply Co.*, 430 U. S. 564 (1977), 4. april 1977; *Southern Union Co. v. United States*, 567 U. S. (2012), 21. junij 2012; *Ross v. Bernhard*, 396 U. S. 531 (1970), 2. februar 1970.

*not suppress political speech based on the speaker's corporate identity»).*¹⁷

Tudi Ustavno sodišče Slovenije se je načelno že opredelilo do vprašanja, ali so pravne osebe lahko nosilci (titularji) človekovih pravic, ko je denimo 3. točki sklepa št. Up-98/06 z dne 21. 12. 2006 (Uradni list RS, št. 139/06 in OdlUS XV, 110), pojasnilo, da: *»Ustavna pritožba kot posebno pravno sredstvo za varstvo človekovih pravic omogoča upravičencu oziroma nosilcu človekovih pravic varstvo pred posegi države in drugih javnopravnih in zasebnopravnih oseb v njegove človekove pravice in temeljne svoboščine. Upravičene osebe za vložitev ustavne pritožbe so po ustaljeni ustavnosodni presoji poleg fizičnih oseb tudi pravne osebe, kolikor se posamezne človekove pravice glede na svojo naravo nanašajo nanje«* (sklep št. Up-10/93 z dne 20. 6. 1995, OdlUS IV, 164).«

Prav tako je Ustavno sodišče Slovenije v odločbi št. U-I-40/12 z dne 11. 4. 2013 priznalo, da so *»pravne osebe ... pomembne tudi za uveljavljanje nekaterih pravic fizičnih oseb, tudi njihovih človekovih pravic. Zato je potrebno tudi ustrezno ustavno varstvo pravnih oseb.«* V točki 18 iste odločbe je Ustavno sodišče nadaljevalo: *»Razvoj v ustanavljanju in delovanju pravnih oseb je pripeljal do tega, da je treba tudi pravnim osebam zagotoviti pravno varstvo na nekaterih področjih, na katerih gre sicer ustavnopravno varstvo fizičnim osebam, pri čemer je varstvo pravnih oseb po svoji naravi izvedeno iz potrebe po varstvu človeka. Zato je treba nekatere pravice, ki jih Ustava zagotavlja fizičnim osebam kot človekove pravice, priznati tudi pravnim osebam kot ustavno varovane pravice. Vendar ne zaradi tega, ker bi bile pravne osebe in ustavne pravice, ki jim pripadajo, cilj sam po sebi, temveč zato, ker se prek njih varujejo človekove pravice fizičnih oseb. Vendar je to varstvo pravic pravnih oseb odvisno najprej od tega, ali se posamezne pravice glede na svojo vsebino in naravo nanje lahko nanašajo.«*¹⁸ Zato lahko torej po

¹⁷ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 38.

¹⁸ V tem smislu je slovensko Ustavno sodišče že odločilo, da uživajo v premoženjskem pogledu pravne osebe enake pravice kot fizične osebe. Prav tako je Ustavno sodišče menilo, da gredo pravnim osebam tudi ustavno varstvo iz prvega odstavka 39. člena Ustave, ki varuje pravico do svobode izražanja, varstvo splošne svobode ravnanja (35. člen Ustave), varstvo ustavnih procesnih jamstev ter varstvo, ki ga Ustava zagotavlja v 33. členu (varstvo zasebne lastnine) in v prvem odstavku 74. člena Ustave (svobodna gospodarska pobuda). Pravica do svobodne gospodarske pobude, ki je z Ustavo zagotovljena kot človekova pravica fizičnih oseb, torej varuje tudi pravno osebo, seveda prilagojeno naravi te pravice in naravi pravne osebe. Tako lahko na ustavnopravni ravni govorimo o ustavnem varstvu pravnih oseb, katerega sestavni del so glede na navedeno prilagojene pravice v primerjavi s

mnenju slovenskega Ustavnega sodišča govorimo o »ustavnih pravicah pravnih oseb.

3. Fizične osebe kot temeljni nosilci človekovih pravic in pojav pravnih oseb

Navedli smo že, da je bila po »prvotnem« pojmovanju v ustavnih besedilih fizična oseba »idealnotipični in dejansko (edini) nosilec človekovih pravic«,¹⁹ smisel ustavnih pravic je bil od vsega začetka varstvo zasebne fizične osebe (nem. »... deshalb bildet der Schutz der privaten natürlichen Person die Sinnmitte der Grundrechte«).²⁰ Pri fizičnih osebah kot najpomembnejših nosilcih človekovih pravic se na splošno v teoriji postavljajo vprašanja, ali je titularstvo človekovih pravic odvisno od določenih posebej kvalificiranih znakov, kot npr. starost posameznika, njegova poslovna sposobnost itd.²¹

Sposobnost, *biti nosilec človekove pravice* (nem. *Grundrechtsfähigkeit*) obsega po eni strani vprašanje začetka subjektivitete za človekove pravice in po drugi strani njen konec. Kar zadeva začetek sposobnosti, biti nosilec človekovih pravic, Höfling npr. navaja, da nas ne prepriča restriktivna avstrijska koncepcija, ki dopušča subjektiviteto za človekove pravice šele z rojstvom. Varstvo človekovih pravic se nikakor ne začne šele z rojstvom, že embrij se lahko v določenih primerih sklicuje na pravico do življenja in pravico do telesne nedotakljivosti. Zamislimo si lahko poleg tega tudi titularstvo človekovih pravic pri drugih ustavnopravno varovanih dobrinah, kot npr. pri lastninski pravici.²²

Švicarsko sodišče se npr. še ni izrazilo o vprašanju začetka

tistimi, ki jih Ustava zagotavlja fizičnim osebam kot človekove pravice.

¹⁹ Glej W. Höfling, nav. delo, str. 59.

²⁰ Odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 61, 82 (100) z dne 8. julija 1982.

²¹ Glej W. Höfling, nav. delo, str. 60. »Tu je treba upoštevati predvsem dve različni ravni razprave: sprva in predvsem gre za vprašanje glede zmožnosti oziroma sposobnosti, biti nosilec človekovih pravic (nem. *Grundrechtsfähigkeit*); drugi vidik pa zadeva t. i. »polnoletnost« za človekove pravice (nem. *Grundrechtsmündigkeit*). Ta zadeva (zgolj podrejeno) vprašanje, ali je nosilec človekove pravice zmožen določeno človekovo pravico samostojno izvrševati in jo hkrati tudi uveljavljati. Po civilnem pravu ima namreč polnoletnost pomembno vlogo, ne pa sicer odločilne; nekoliko drugačna pravila veljajo pri verski polnoletnosti (nem. *Religionsmündigkeit*). Ustavno procesno gre pri tem za procesno sposobnost, npr. glede ustavne pritožbe, ki se lahko vloži pred ustavnim sodiščem, gre torej za sposobnost, da se lahko ustavnopravne pozicije samostojno uveljavljajo s pomočjo instrumentov ustavne pritožbe, zlasti z za to potrebnimi procesnimi dejanji.«

²² Glej W. Höfling, nav. delo, str. 61.

življenja kot o začetni točki za titularstvo človekovih pravic, nasprotno pa je nemško Zvezno ustavno sodišče že relativno zgodaj potrdilo široko ustavnopravno varstvo življenja in ga vsekakor priznava vse od nidacije, kar pomeni, da je že oplojena človeška jajčna celica subjekt človekove pravice, saj je že sama organiziran, dinamičen in avtonomen biološki sistem.²³

Za konec sposobnosti, biti nosilec človekove pravice, se pogosto šteje smrt človeka, tj. možganska smrt. Različna utemeljevanja za to t. i. možgansko smrt pa z vidika ustavnopravne perspektive ne prepričujejo. Veliko bolj naj bi se postavili na ireverzibilno smrt srčno-žilnega krogotoka. Konec sposobnosti, biti nosilec človekove pravice pa sicer ne izključuje, da določene ustavne pravice (npr. človekovo dostojanstvo, osebnostne pravice) ne bi imele določenih *postmortalnih učinkov*.²⁴

Začetek in konec pravne osebe pa izrecno urejajo pravni redi posameznih držav. Pravna oseba je namreč poseben pravni produkt 19. stoletja, je razmeroma mlad fenomen, ki je v bistvu nastal v Evropi in v ZDA v časovnem obdobju od 1700 do 1850 (pojem pravne osebe naj bi v nemško pravno teorijo vpeljal leta 1798 romanist, nemški pravnik *Gustav Hugo*, 1764–1844),²⁵ po drugi strani pa se je vzporedno vztrajno povečevalo tudi dejansko število pravnih oseb zaradi njihovega povečanega ustanavljanja, pri čemer so k preboju npr. delniške družbe znatno prispevali veliki gospodarski projekti, zlasti gradnja železnice. Na začetku 19. stoletja so bile pravne osebe še redke in kot pravni pojavi so potrebovala koncesijo, praviloma za opravljanje državnih nalog ali nalog v službi določene javne skupnosti, skupnega dobra (npr. občine, verske ustanove, izobraževalne institucije, bolnišnice).²⁶ Proti koncu 19. stoletja pa so pravne osebe predstavljale že vsakodnevno, običajno pravno obliko, za katero ni bila potrebna (državna) odobritev, in ki se je od tedaj dalje uporabljala tudi za zasebno poslovno dejavnost, v društvih in v združenjih, pa tudi za prostočasne dejavnosti in za idealne družbene cilje.²⁷

Razširjanje pravne osebe je spremljala teoretična razprava o *bistvu pravne osebe* (nem. *Theorienstreit über das »Wesen« der ju-*

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ M. Baldeger, nav. delo, str. 48.

²⁶ Prav tam, str. 72.

²⁷ Prav tam.

ristischen Person), ki je prek Nemčije prešla tudi v ZDA.²⁸ Svoje najbolj poznane formulacije je našla v teoriji fikcije (angl. *fiction theory*) in v teoriji realnosti (angl. *real entity theory*, *natural entity theory*, tudi *realism theory*), kar je tesno povezano z imenom *Friedrich Carl von Savigny* (1779–1861) in *Otto von Gierke* (1841–1921).²⁹ Vendar je bilo vprašanje, ali so pravne osebe lahko tudi nosilke človekovih pravic, tedaj le obrobni vidik korporativne pravne osebnosti, zato so bila samó sodišča tista, ki so v praksi reševala morebitna sporna vprašanja glede pravnih oseb kot titularjev človekovih pravic.³⁰

Ustavna besedila 19. stoletja se niso opredeljevala o vprašanju, ali so pravne osebe tudi nosilke človekovih pravic. Zanimivo pri tem je, da se je že v prvi polovici 19. stoletja na ustavni ravni vzpostavljalo pragmatično dojemanje pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic, čeprav je v teoretičnem sporu o pravni osebi tedaj še prevladovala teorija fikcije, ki je omejevala pravno sposobnost fiktivne pravne osebe (zgolj) na premoženjske pravice.³¹ V Švici so posamične kantonalne ustave v letih od 1830 in 1840 jamčile npr. pravico do peticije ali lastninsko pravico izrecno tudi korporacijam ali skupnostim, v Nemčiji je npr. tedanja cesarska ustava – Frankfurtska ustava cerkve sv. Pavla (nem. *Pauluskirchenverfassung*) z dne 28. marca 1849, že prej pa tudi posamezne deželne ustave, priznavala pravnim osebam pravico do peticije.³²

Sodišča so začela v 19. stoletju priznavati človekove pravice tudi pravnim osebam.³³ V naslednjih dobrih 150 letih se je v evropskih pravnih redih odvijala trajna in obsežna razširitev kroga določb, ki se nanašajo na pravne osebe. Vzporedno z razširitvijo korporativne pravne sposobnosti na vedno večji krog človekovih pravic pa lahko opazujemo zlasti proti koncu 19. stoletja, v 20. stoletju pa

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Vprašanje, v čem je bistvo pravne osebe, je (bilo) eno najbolj spornih v teoriji. Po *teoriji fikcije*, ki jo je natančneje razvil *Savigny*, je samo človek sposoben biti subjekt pravic in obveznosti, ker ima samo on lahko voljo; pravna oseba je tvorba zakona, ki šteje skupek ljudi za enoto, ki je različna od ljudi, ki jo sestavljajo, in daje tej enoti pravno osebnost, sposobnost biti nosilec pravic in obveznosti, pravna oseba ni nič realnega, nima svoje volje, zato ima zastopnike. Po *teoriji o realnosti pravne osebe*, predvsem *organski teoriji Gierkeja*, pa so pravne osebe subjekt pravic in obveznosti, poleg človeka; pravna oseba je realen pojav, bitje, organizem, ki je različen od ljudi, ki ga sestavljajo, in ima svojo voljo, različno od volje ljudi, ki ga sestavljajo. Glej Alojzij Finžgar, *Osebe civilnega prava*, Pravna fakulteta v Ljubljani, 1961, str. 44.

³¹ M. Baldegger, nav. delo, str. 72.

³² Prav tam.

³³ Prav tam, str. 73.

tudi znatno izgubo pomena teorij o bistvu pravne osebe.³⁴ Najbolj neposreden odmev so našle nove teorije v praksi ameriškega Vrhovnega sodišča (angl. *Supreme Court*), ki se je že v prvi polovici 19. stoletja začelo ukvarjati s korporativno sposobnostjo, tj. sposobnostjo pravnih oseb, biti nosilec človekovih pravic; določen, čeprav bistveno šibkejši neposreden odmev so dobile v praksi Zveznega švicarskega sodišča, ki mu je bilo od leta 1874 zaupano državnopravno (ustavno) sojenje, medtem ko je nemško Zvezno ustavno sodišče, ki je začelo svojo dejavnost 1951, shajalo bolj ali manj brez neposrednega sklicevanja na teorije o bistvu pravne osebe, kljub temu pa učinkujejo te posredno (pogosto tudi nezavedno) še danes v sodni praksi najvišjih sodišč Nemčije, Švice in ZDA, tako kot tudi v razmišljanju pravnih in pravnikov.³⁵

4. Pravne osebe kot nosilke človekovih pravic v slovenski ustavnosodni praksi

Glede na to, da naj bi bil glavni smisel človekovih pravic ta, da vzpostavljajo varstvo fizičnih oseb, predvsem nasproti državi, zaradi česar so ustavne pravice (torej kot obrambne pravice) sploh nastale, mora judikatura razširitev titularstva človekovih pravic na pravne osebe posebej utemeljiti.

Idejam, ki želijo utemeljiti razširitev človekovih pravic na pravne osebe, je skupno to, da izhajajo iz pravnih oseb kot »stvaritev, ki imajo namen«, da bi »osebam, ki stojijo izza pravnih oseb« (t. i. personalnemu substratu), omogočili uresničevanje skupnih, ustavno zavarovanih interesov. Pravne osebe naj bi bile (zgolj) orodje, da se fizičnim osebam, ki stojijo za njimi, omogoči izvrševanje določenih ustavno zavarovanih interesov. Dejstvo, da naj bi pravne osebe v bistvu (zgolj) služile uresničevanju ciljev posameznikov kot fizičnih oseb, ki so člani te pravne osebe (personalni substrat), legitimira pravne osebe do titularstva človekovih pravic.

³⁴ Prav tam, str. 73.

³⁵ Prav tam, str. 73. Glej tudi Рывкин Кирилл Альбертович, ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК НОСИТЕЛИ ОСНОВНЫХ ПРАВ: РОССИЙСКАЯ И ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАКТИКА, v: Журнал российского права, št. 11 (131)/ 2007, str. 30–40 (<http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwif3s6J99fSAhVBbBoKHVOnCd4QFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.center-bereg.ru%2Fo4513.html&usg=AFQjCNHO6W3durDy0ZVxAmMXBYSGVlsPNA>, zadnjič obiskano: 14. 4. 2017); Luisa Crones, *Grundrechtlicher Schutz von juristischen Personen im europäischen Gemeinschaftsrecht, Eine rechtsvergleichende Untersuchung zum persönlichen Anwendungsbereich der Grundfreiheiten und der Gemeinschaftsgrundrechte*, Nomos, Baden-Baden, 2002.

V tej zvezi se v primerjalnem pravu posebej omenjata teorija spregleda pravne osebnosti (nem. *Durchgriffstheorie*), po kateri se človekova pravica po svojem bistvu lahko uporabi tudi za pravno osebo zasebnega prava, če je ustanovitev te pravne osebe in njeno delovanje izraz svobodnega oblikovanja fizične osebe, ki stoji izza te pravne osebe. Po alternativni teoriji o položaju ogrožanja, ki je tipičen ustavni pravici (nem. *Theorie der grundrechtstypischen Gefährdungslage*), pa so lahko pravne osebe titularji človekovih pravic tedaj, če se nahajajo v tipičnem položaju ogrožanja človekove pravice, vendar le, če gre za človekovo pravico, ki pride po smislu v poštev tudi za pravno osebo.

Tudi slovensko Ustavno sodišče je na neki način utemeljilo teorijo spregleda pravne osebnosti (ne da bi jo samo tako poimenovalo), ko je v odločbi št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013 pri odgovarjanju na vprašanje, ali so tudi pravne osebe lahko nosilke človekovih pravic, izhajalo iz stališča, da je »pravno-etični temelj sodobnih držav, ki temeljijo na konceptu ustavne demokracije, tj. na predpostavki, da mora biti oblast omejena z nekaterimi temeljnimi pravicami in svoboščinami, ki človeku pripadajo zaradi njegove lastne vrednosti, *spoštovanje človekovega dostojanstva*. Človekovo dostojanstvo je najvišja etična vrednota ter merilo in omejitev za delovanje državne oblasti. Ustavnopravni red je torej po mnenju slovenskega Ustavnega sodišča zgrajen na vrednotah, ki v temelju pripadajo posamezniku – svobodnemu človeškemu bitju. ... *Pravne osebe so tako pomembne tudi za uveljavljanje nekaterih pravic fizičnih oseb, tudi njihovih človekovih pravic. Zato je potrebno tudi ustrezno ustavno varstvo pravnih oseb.*«³⁶

Vendar, pravnim osebam zagotavlja Ustava Republike Slovenije enakovredno pravno varstvo le glede nekaterih pravic, ki jih sicer priznava kot človekove pravice fizičnih oseb (npr. glede ustavnih procesnih jamstev iz 22. člena Ustave), glede nekaterih pravic zagotavlja manjšo stopnjo varstva kot fizičnim osebam, nekaterih pravic pa pravna oseba glede na naravo človekove pravice oziroma glede na naravo pravne osebe sploh ne more uživati.³⁷

Po mnenju slovenskega Ustavnega sodišča je tudi razvoj v ustnavljanju in delovanju pravnih oseb pripeljal do tega, da je treba tudi pravnim osebam zagotoviti pravno varstvo na nekaterih področjih, na katerih gre sicer ustavnopravno varstvo fizičnim ose-

³⁶ Točka 18 obrazložitve odločitve Ustavnega sodišča RS, št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013.

³⁷ Točka 19 obrazložitve odločitve Ustavnega sodišča RS, št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013.

bam, »pri čemer je varstvo pravnih oseb po svoji naravi izvedeno iz potrebe po varstvu človeka. Zato je treba nekatere pravice, ki jih Ustava zagotavlja fizičnim osebam kot človekove pravice, priznati tudi pravnim osebam kot ustavno varovane pravice. Vendar ne zaradi tega, ker bi bile pravne osebe in ustavne pravice, ki jim pripadajo, cilj sam po sebi, temveč zato, ker se prek njih varujejo človekove pravice fizičnih oseb«³⁸. Vendar je to varstvo pravic pravnih oseb odvisno najprej od tega, ali se posamezne pravice glede na svojo vsebino in naravo nanje lahko nanašajo (točka 18).³⁹

Glede pravice do zasebnosti pa je slovensko Ustavno sodišče posebej zapisalo: *»Pravna oseba je umetna tvorba pravnega reda. Ustanovitev in delovanje pravne osebe sta izvedena iz človekove pravice do ustanavljanja pravnih oseb za uresničevanje interesov fizičnih oseb. Vendar je tudi za obstoj pravne osebe in za normalno izvrševanje njene dejavnosti, zaradi katere je ustanovljena, pomembno, da uživa neko notranje polje, ki je v razumni meri varovano in zaščiteno pred zunanjimi vdori. V tem polju lahko njeno delovanje, ki sledi namenu ustanovitve pravne osebe, v miru uresničujejo pripadniki njenega personalnega substrata (družbeniki, člani, zaposlene osebe, poslovodstvo itd.). Razlog za to je v težnji po varovanju organizacij (v katere se združujejo posamezniki) pred arbitrarnim vmešavanjem državnih oblasti, kar je temeljni namen varstva zasebnosti. Ni si mogoče predstavljati, kako bi lahko pravna oseba nemoteno načrtovala svojo dejavnost in dosegala svoje cilje, če ne bi imela možnosti varovati dejstva in podatke o svojem delovanju pred (samovoljnimi) posegi države ali pred posegi drugih zasebnikov, oziroma če ji ne bi bila zagotovljena določen prostor, varen pred neželenimi vdori, ter možnost varnega in zasebnega komuniciranja, tudi na daljavo. Tudi pravna oseba razpolaga z neko funkcionalno, kadrovsko in prostorsko opredeljeno notranjo sfero, za katero utemeljeno pričakuje,*

³⁸ Glej točko 18 obrazložitve odločitve Ustavnega sodišča RS, št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013.

³⁹ Slovensko Ustavno sodišče je že odločilo, da uživajo v premoženjskem pogledu pravne osebe enake pravice kot fizične osebe. Prav tako je Ustavno sodišče menilo, da gredo pravnim osebam tudi ustavno varstvo iz prvega odstavka 39. člena Ustave, ki varuje pravico do svobode izražanja, varstvo splošne svobode ravnanja (35. člen Ustave), varstvo ustavnih procesnih jamstev ter varstvo, ki ga Ustava zagotavlja v 33. členu (zasebna lastnina) in v prvem odstavku 74. člena Ustave (svobodna gospodarska pobuda). Pravica do svobodne gospodarske pobude, ki je z Ustavo zagotovljena kot človekova pravica fizičnih oseb, torej varuje tudi pravno osebo, seveda prilagojeno naravi te pravice in naravi pravne osebe. Tako lahko na ustavnopravni ravni govorimo o ustavnem varstvu pravnih oseb, katerega sestavni del so glede na navedeno prilagojene pravice v primerjavi s tistimi, ki jih Ustava zagotavlja fizičnim osebam kot človekove pravice. Zato lahko po mnenju Ustavnega sodišča govorimo o ustavnih pravicah pravnih oseb. Glej točko 18. obrazložitve odločbe Ustavnega sodišča RS, št. U-I-40/12.

da je zavarovana pred vdori tretjih, ki ne spadajo v organizacijsko strukturo pravne osebe. Tudi pravna oseba torej v tem pogledu uživa ustavno pravico do zasebnosti, čeprav prilagojeno svoji naravi. Vendar takšno izhodišče ne pomeni, da mora pravna oseba uživati to ustavno pravico v enaki meri oziroma v enakem obsegu, kot velja za človekove pravice fizičnih oseb. Ker so pravne osebe umetne pravne tvorbe, ki so ustavno varovane zato, da bi se širilo in varovalo polje svobode posameznika, je že v temelju stopnja njihovega varstva lahko nižja kot pri fizičnih osebah.»⁴⁰

5. Načini utemeljevanja pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic

Glede na to, da pravne osebe kot umetne tvorbe pravnega reda izvorno niso bile prepoznane kot nosilke človekovih pravic, je treba v (ustavno)sodni praksi titularstvo človekovih pravic pravnih oseb šele posebej utemeljiti (Ustava ZDA npr. pravnih oseb v smislu nosilcev ustavnih pravic ne omenja, prav tako ne švicarska ustava, razen morda v določbi o koalicijski svobodi, kjer so posebej omenjene delavske in delodajalske organizacije kot nosilke pravic). Samo nemška ustava (v nadaljevanju – GG) v tretjem odstavku 19. člena izrecno določa nosilce korporativnega varstva človekovih pravic, in sicer določa, da *»pripadajo domačim pravnim osebam ustavne pravice tudi, kolikor so po svojem bistvu zanje uporabljive«* (nem. ...*«Grundrechte auch für inländische juristische Personen gelten, soweit sie ihrem Wesen nach auf diese anwendbar sind.»*).⁴¹

Po tretjem odstavku 19. člena GG se lahko človekove pravice razširijo na pravne osebe samo pod pogojem, *»da so človekove*

⁴⁰ Glej točko 20 obrazložitve odločitve Ustavnega sodišča RS, št. U-I-40/12 z dne 11. aprila 2013.

⁴¹ V resnici ima podobno določbo še 12. člen portugalske Ustave iz leta 1976, ki izrecno določa, da imajo pravne osebe tiste pravice in dolžnosti, ki so združljive z njihovo naravo – *»As pessoas colectivas gozam dos direitos e estão sujeitas aos deveres compatíveis com a sua natureza.»*. Španska Ustava se posredno in v posameznih segmentih izreka glede titularstva pravnih oseb, ko v členu 162 1b pooblašča pravne osebe, da lahko vložijo ustavno pritožbo zaradi kršitve ustavnih pravic – *»b) Para interponer el recurso de amparo, toda persona natural o jurídica que invoque un interés legítimo, así como el Defensor del Pueblo y el Ministerio Fiscal«* – in jih omenja v nekaterih ustavnih določbah (npr. kot nosilce pravice do ustanavljanja zasebnih šol – 27. člen – *»6. Se reconoce a las personas físicas y jurídicas la libertad de creación de centros docentes, dentro del respeto a los principios constitucionales.»*). V skladu z 2. členom italijanske Ustave iz leta 1947 Republika priznava in jamči pravice tako človeku kot posamezniku kot tudi skupinam v družbi, v katerih posameznik razvija svojo osebnost – *»La Repubblica riconosce e garantisce i diritti inviolabili dell'uomo, sia come singolo, sia nelle formazioni sociali ove si svolge la sua personalità, e richiede l'adempimento dei doveri inderogabili di solidarietà politica, economica e sociale.»* Navedeno po M. Baldegger, nav. delo, str. 74.

pravice po svojem bistvu uporabljive tudi za pravne osebe«. Ta pogoj bistva (nem. »Wesensvorbehalt«) pomeni osrednjo točko korporativnega varstva človekovih pravic, kot smernica tolmačenja pa je služila nemškemu Zveznemu ustavnemu sodišču tudi pri utemeljevanju teorije spregleda pravne osebnosti (nem. »Durchgriffsthese«).⁴² Nemško Zvezno ustavno sodišče je v vodilni odločitvi št. BVerfGE 21, 362 (369) z dne 2. maja 1967 navedlo: »Vrednostni sistem človekovih pravic ... izhaja iz človekovega dostojanstva in svobode posameznika kot fizične osebe. Človekove pravice v prvi vrsti varujejo prostostno sfero posameznika zoper posege državne oblasti in mu s tem hkrati zagotavljajo predpostavke za svobodno aktivno sodelovanje in sooblikovanje v skupnosti. Glede na to osrednjo idejo je treba razlagati in uporabljati tudi tretji odstavek 19. člena GG. Ta utemeljuje vključitev pravnih oseb v področje varstva človekovih pravic samo, če je njihova ustanovitev in delovanje izraz svobodnega oblikovanja fizične osebe, še posebej, če spregled pravne osebnosti na izza te pravne osebe stoječimi osebami⁴³ pokaže, da je to smiselno in potrebno.«⁴⁴

Baldegger pa navaja, da danes še ne obstaja konsenz o tem, ali se »pogoj bistva« nanaša na »bistvo« prizadete človekove pravice, na »bistvo« človekove pravice na splošno oziroma na »bistvo« pravne osebe.⁴⁵

Iz načelnega priznanja korporativnega varstva človekovih pravic pa ne izhaja, da mora biti varstvo človekovih pravic pri pravnih osebah identično z varstvom v primeru fizičnih oseb oziroma podvrženo enakim določbam, prav tako iz tega ne izhaja enaka obravnava vseh pravnih oseb.⁴⁶

Primerjalno gledano Švicarsko Zvezno sodišče in ameriško Vrhovno sodišče nista razvili splošnih kriterijev glede intenzivnosti

⁴² Prav tam, str. 85.

⁴³ Te osebe so lahko npr. poslovodje, zaposleni v družbi z omejeno odgovornostjo, lastniki deležev, svetovalci uprave, delavci v delniški družbi, člani združenja itd.

⁴⁴ Gre za vodilno odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 21, 362 (369) z dne 2. maja 1967, kjer je sodišče med drugim navedlo: »Wertsystem der Grundrechte ... geht von der Würde und Freiheit des einzelnen Menschen als natürlicher Person aus. Die Grundrechte sollen in erster Linie die Freiheitssphäre des Einzelnen gegen Eingriffe der staatlichen Gewalt schützen und ihm insoweit zugleich die Voraussetzungen für eine freie aktive Mitwirkung und Mitgestaltung im Gemeinwesen sichern. Von dieser zentralen Vorstellung her ist auch Art. 19 Abs. 3 GG auszulegen und anzuwenden. Sie rechtfertigt eine Einbeziehung der juristischen Personen in den Schutzbereich der Grundrechte nur, wenn ihre Bildung und Betätigung Ausdruck der freien Entfaltung der natürlichen Personen sind, besonders wenn der »Durchgriff« auf die hinter den juristischen Personen stehenden Menschen dies als sinnvoll oder erforderlich erscheinen läßt».

⁴⁵ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 85.

⁴⁶ Nemško Zvezno ustavno sodišče razlikuje več ravni intenzivnosti presoje očitkov. Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 765.

varstva človekovih pravic pri pravnih osebah. Personalni substrat pravnih oseb pri odločanju o korporativnem varstvu človekovih pravic v načelu ni igral nobene vloge.⁴⁷ V nasprotju s tem pa je nemško Zvezno ustavno sodišče v judikaturi podalo določene splošene razlike med varstvom človekovih pravic pri pravnih osebah in pri posameznikih, pri tem pa teorija spregleda pravne osebnosti učinkuje neposredno na oblikovanje korporativnega varstva človekovih pravic.⁴⁸ Nemško Zvezno ustavno sodišče intenzivnost presoje (nem. *Prüfungsdichte*) prilagaja konkretni osebni zvezi posameznika (torej člana pravne osebe) do pravne osebe (obstaja torej razlika, ali gre npr. za enoosebno družbo ali pa za veliko podjetje, ki kotira na borzi).⁴⁹

V nemški praksi ima *personalni substrat pravnih oseb* (gre za stopnjo intenzivnosti odnosov med pravno osebo, njenimi stališči in dejanji na eni strani in osebami, ki stojijo in delujejo za to pravno osebo – npr. poslovodje, člani družbe, tj. njenimi osebami, njihovimi osebnostmi in voljo) pomen pri izoblikovanju korporativnega varstva človekovih pravic, nemško Zvezno ustavno sodišče ga namreč upošteva pri različnih ustavnih garancijah kot kriterij za ugotovitev intenzivnosti kontrole.⁵⁰ Zvezo med personalnim substratom pravnih oseb in intenzivnostjo kontrole je sodišče dosedaj uporabilo pri načelu enakosti, poklicni svobodi, lastninski pravici in svobodi združevanja. Če obstaja visoka personalna vsebina (npr. pri enoosebnih delniških družbah, pri manjših združenjih), gre za večjo intenzivnost kontrole, medtem ko gre pri manjši personalni vsebini pravne osebe (npr. pri velikih podjetjih, ki kotirajo na borzi) za nizko merilo presoje. Stopnjevanje intenzivnosti kontrole glede na personalni substrat pravnih oseb je logično oziroma prepričljivo, glede na to, da je bistvo korporativnega varstva človekovih pravic v zagotavljanju varstva posameznika in njegovega oblikovanja osebnosti. Stopnjevanje intenzivnosti kontrole je emanacija teze o spregledu pravne osebnosti (nem. *Duchgriffsthese*), ki zagotavlja varstvo človekovih pravic pravnim osebam zaradi posameznikov, ki stojijo izza teh pravnih oseb, in ki se osredotoča na varstvo človekovega dostojanstva in svobode posameznika.⁵¹

⁴⁷ Prav tam, str. 92 ter strani 764, 765.

⁴⁸ Prav tam, str. 93.

⁴⁹ Glej npr. odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 99, 367 (388) z dne 2. marca 1999.

⁵⁰ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 93.

⁵¹ Prav tam, str. 93 ter str. 768.

Pri načelu enakosti je nemško Zvezno ustavno sodišče glede pomena personalnega substrata pravne osebe navedlo: *»Ker naj bi načelo, da so vsi ljudje pred zakonom enaki, v prvi vrsti preprečilo neutemeljeno različno obravnavanje oseb, je zakonodajalec pri neenakem obravnavanju skupin oseb podvržen praviloma strogi (z)vezi ... Stroga zveza pa vendarle ni omejena na osebne razlike, temveč velja tudi, če neenaka obravnava dejanskih stanj posredno povzroča neenako obravnavo skupin oseb. Pri zgolj vedenjskih razlikah zavisi merilo vezanosti od tega, koliko so prizadete osebe zmožne s svojim vedenjem vplivati na uresničitev znakov, po katerih se razlikujejo. Poleg tega so zakonodajalcu postavljene toliko bolj ožje meje, kolikor močnejše lahko neenaka obravnava oseb ali dejanskih stanj negativno učinkuje na izvajanje ustavno zavarovanih svoboščin. ... Za pravne osebe, kolikor so po tretjem odstavku 19. člena GG nosilke človekovih pravic, ne velja v načelu nič drugače. Mnogo od pravnih oseb pomeni združitve fizičnih oseb. Ta okoliščina prepoveduje, da bi neenako obravnavanje pravnih oseb od samega začetka obravnavali kot utemeljeno na dejanskem stanju. Seveda pa na individualno prizadetost fizičnih oseb, ki stojijo izza pravne osebe, vpliva različna pravna oblika pravne osebe, velikost pravne osebe, struktura članov in namen združevanja. Pri kapitalskih družbah se lahko osebna prizadetost giblje od osebne prizadetosti družbenika eno-osebne družbe do zgolj manjšega dela premoženjske prizadetosti delničarja delniške družbe v slamnati posesti. To je treba upoštevati kot merilo.«⁵²*

Personalni substrat je po mnenju nemškega Zveznega ustavnega sodišča pomemben tudi pri poklicni svobodi, sodišče je v odločitvi med drugim navedlo: *»da človekova pravica obsega pri pravnih osebah zelo različna gospodarska dejanska stanja. Izvajanje podjetniške svobode je ne samo ustanavljanje in vodenje majhnega obrata ali srednjega obrata, temveč tudi dejavnost velikega podjetja. Medtem ko se pri prvih osebna temeljna značilnost človekove pravice polno uresničuje tudi na gospodarskem področju, je ta pri velikih podjetjih skoraj povsem izgubljena; lahko jo najdemo še pri odločilnem lastniku deleža, predvsem če je ta, kot je to mogoče pri družbi z omejeno odgovornostjo, hkrati dejaven pri upravljanju podjetja. Ne glede na to pa vendarle podjetniška*

⁵² Glej odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 99, 367 (388) z dne 2. marca 1999, primerjaj tudi: BVerfGE 95, 267 (316) z dne 28. januarja 1997.

svoboda v primeru velikega podjetja ni element izoblikovanja človekove osebnosti, temveč ustavno zagotavljanje ravnanja/delovanja, katerega učinki daleč presegajo gospodarsko usodo lastnega podjetja. ... Ta položaj pa ne sme pripeljati k temu, da bi podjetniško svobodo omejili na majhna in srednja podjetja – velika podjetja in tudi koncerni so bistveni elementi visoko razvitega in močnega ljudskega gospodarstva ... in so kljub vsemu pomembni za obseg urejevalnih pooblastil zakonodajalca.»⁵³

Pri jamstvu lastninske pravice velja po mnenju nemškega Zveznega ustavnega sodišča strogo merilo tam, kjer gre za personalno vsebino lastninske garancije, tj. kjer njena funkcija učinkuje na zagotavljanje osebne svobode na premoženjskopравnem področju.⁵⁴ Zveza z osebno svobodo na premoženjskopравnem področju lahko znatno oslabi, če je prizadeta lastnina v obliki deleža v kaki delniški družbi, to pa tudi velja toliko bolj, če se deleži nahajajo v rokah nekega drugega velikega podjetja. Glede pomena lastnine v obliki deleža je nemško Zvezno ustavno sodišče navedlo, da: *»se v primerjavi s stvarno lastnino (kjer gre za določeno uporabo in odgovornost za to uporabo) pri lastnini na deležu kaže manjša osebna zveza; drugače kot podjetnik-lastnik namreč lastnik kakega deleža sodeluje samo posredno; premoženjskopравno jamčevanje za gospodarske posledice napačnih odločitev ne posega vanj kot v osebo, temveč se nanaša samo na zamejen delež njegove premoženjske sfere. Sicer pa konkretnega obsega zveze med članskimi pravicami in samoodgovornim oblikovanjem življenja ni mogoče na splošno določiti. Za veliko število lastnikov deležev pomeni deležna lastnina tipično več kapitalskega deleža kot pa podlaga podjetniške dejavnosti, ki bi se povezovala z njivo osebo; to je jasno tudi pri likvidnosti deležne pravice/deleža in anonimnosti imetnika. Na primerljiv način pa deležna lastnina glede na velikost deleža zagotavlja tudi le neznatno možnost izvajanja določenega vpliva na poslovno politiko podjetja. Vendar pa funkcija deležne lastnine bistveno presega naloge v tem smislu, da nosilcu človekove pravice na premoženjskopравnem področju zagotovi prostor svobode in mu s tem omogoči samoodgovorno oblikovanje življenja. Atipični odnosi, ki od tega odstopajo, ne ute-*

⁵³ Glej odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 50, 290 (363) z dne 1. marca 1979.

⁵⁴ Glej odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 100, 226 (241) z dne 2. marca 1999.

meljujejo drugačne presoje. Kajti načelna razlika v razmerju do podjetnika-lastnika, ki deluje s svojo lastnino neposredno in nosi polno odgovornost, obstaja tudi v tem primeru.»⁵⁵

Pri svobodi združevanja je nemško Zvezno ustavno sodišče pri velikih kapitalskih družbah zaradi majhne osebne zveze razmišljalo celo o stališču, da ni mogoče uporabiti garancij, vendar pa je dokončno stališče pustilo še odprto. Neuporaba garancij predstavlja v primerjavi z zmanjšanjem intenzivnosti preizkusa bolj daljnosežen ukrep, sodišče je v odločitvi izrazilo dvom, ali »zavarovana dobrina in vsebina prvega odstavka 9. člena GG (svoboda združevanja) dopušča uporabo zagotavljanja tudi za velike kapitalske družbe ... Za razliko od tipusa združenj, katere želi ustavna pravica do združevanja glede na zgodovino in glede na današnjo veljavo primarno zaščititi, je pri teh personalni element potisnjen v ozadje, tako da je že nepomemben. ... Pomisleki zoper uporabo prvega odstavka 9. člena GG se kažejo zlasti v primerih pravnih oseb kot lastnic deleža in v tej zvezi koncernskih prepletanjih; prav tako lahko vpliv velikih lastnikov delnic v številnih družbah pripelje do položaja, v katerem ne ostane nič ali le malo od svobodne odločitve organov in tvorbe volje prek enakopravnih družbenikov ali njihovih reprezentantov, to je od ideje o svobodni asociaciji članov, ki odločajo sami, ki je vsebovana v pravici do svobode združevanja.«⁵⁶

Nenazadnje se kažejo variacije intenzivnosti presoje tudi pri uporabi splošne osebne pravice pri pravnih osebah glede na različno notranjo strukturo pravne osebe ter posameznika, pri čemer so lahko pri tem relevantni tudi kriteriji personalnega substrata.⁵⁷

6. Sklep

Članek prikazuje nekatere vidike v razvoju ustavnosodne prakse, ki je pravnim osebam priznala, da so lahko nosilci človekovih pravic. Pri utemeljevanju sodne prakse lahko vidimo, da predstavlja temeljno usmeritev pri interpretaciji človekovih pravic posameznik (*individuum*).⁵⁸ Glede na navedeno je povsem razumlji-

⁵⁵ Odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 50, 290 (348) z dne 1. marca 1979.

⁵⁶ Glej odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 50, 290 (355) z dne 1. marca 1979.

⁵⁷ Glej M. Baldegger, nav. delo, str. 96.

⁵⁸ Prav tam, str. 88.

vo, da utemeljevanje pravnih oseb kot titularjev človekovih pravic (v tem smislu pa še posebej teorija o spregledu pravne osebnosti – nem. *Durchgriffsthese*, ki jo je razvilo nemško Zvezno ustavno sodišče) priznava in utemeljuje korporativno varstvo človekovih pravic na vrednoti človekove svobode ter na varstvu človeka kot osrednji figuri ustavnopravnega varstva.

Moč teorije o spregledu pravne osebnosti (nem. *Durchgriffsthese*) pri utemeljevanju pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic je v tem, da ponazarja namen korporativnega varstva človekovih pravic, ki je – z drugimi besedami: *zagotavljanje varstva človekovih pravic pravnim osebam ni samo sebi namen, temveč je namenjeno varstvu pravic človeka kot posameznika*. Pri tej konceptiji se torej jasno razlikuje med namenom (ki je v varstvu pravic človeka kot individuuma) in instrumentom za doseg tega (tj. pravna oseba kot lastni, samostojni nosilec človekovih pravic). S tem teorija spregleda pravne osebnosti preprečuje nevarnost, da bi sredstvo postalo cilj.⁵⁹ Tudi slovensko Ustavno sodišče je, ne da bi to izrecno navedlo, sprejelo argumentacijo nemškega Zveznega ustavnega sodišča in je sprejelo teorijo spregleda pravne osebnosti, kar se vidi posebej iz predstavljene odločitve glede pravice do zasebnosti. Vprašanja, ali so lahko tudi osebe javnega prava nosilke človekovih pravic, pa se posamezna ustavna sodišča v judikaturi lotevajo glede na okoliščine konkretnega primera. Nemško Zvezno ustavno sodišče odloča predvsem glede na funkcijo, ki jo pravna oseba izvaja, glede na distanco institucije do države ter odnos do prostostne sfere človeka. Švicarsko Zvezno sodišče upošteva v načelu naloge in funkcijo akterja in s tem zanika, da bi lahko bile osebe javnega prava titularji človekovih pravic, kadar pri izpolnjevanju javnih nalog delujejo oblastno, obstaja pa izjema v primeru, če je pravna oseba javnega prava (pa tudi drugi državni akterji centralne uprave) kot lastnik ali kot zavezanec za kakšno plačilo, enako prizadeta kot privatnopravna oseba, kadar je prizadeta z nekim državnim ravnanjem.

⁵⁹ Prav tam, str. 89 ter str. 768.

VIRI IN LITERATURA

- Baldegger, Mirjam (2017). *Menschenrechtsschutz für juristische Personen in Deutschland, der Schweiz und den Vereinigten Staaten*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Bethge, Herbert (1985). *Die Grundrechtsberechtigung juristischer Personen nach Art. 19 Abs. 3 Grundgesetz*, Passau.
- Bettermann, Karl August (1969). *Juristische Personen des öffentlichen Rechts als Grundrechtsträger*, v: Neue Juristische Wochenschrift, str. 1321.
- Broß, Siegfried (1986). *Zur Grundrechtsfähigkeit juristischer Personen des öffentlichen Rechts*, v: Verwaltungsarchiv, str. 65.
- Castillo-Córdova, Luis (2007). *La persona jurídica como titular de derechos fundamentales*, v: Actualidad Jurídica: información especializada para abogados y jueces, tomo 167, str. 125–134.
- Crones, Luisa (2002). *Grundrechtlicher Schutz von juristischen Personen im europäischen Gemeinschaftsrecht, Eine rechtsvergleichende Untersuchung zum persönlichen Anwendungsbereich der Grundfreiheiten und der Gemeinschaftsgrundrechte*, Nomos, Baden-Baden.
- Finžgar, Alojzij (1961). *Osebe civilnega prava*, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana.
- Garret, L. Brandon (2014). *The Constitutional Standing of Corporations*, v: University of Pennsylvania Law Review, vol. 163/ 2014, str. 95–164.
- Höfling, Wolfram (2012). *Träger der Grundrechte*, v: Andreas Kley, Klaus A. Vallender (ur.): *Grundrechtspraxis in Lichtenstein*, Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, Schaan.
- Islas López, Juan Abigail/ Trion, Jean Claude/ Ojeda Maldonado, Fernando/ Zamir Andrés Fajardo Morales/ Juan Antonio Cruz Parcero (2014). *Personas jurídicas y derechos humanos, Un debate sobre la titularidad de los derechos humanos*, Suprema Corte de Justicia de la Nación, Mexico.
- Кузнецов, В. (1997). Конституция и права юридических лиц, v: Российская юстиция, št. 4/1997, (Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/3540202/#ixzz4eKezENR4>, zadnjič obiskano: 14. 4. 2017).
- Lindermuth, Philipp (2013). *Der Grundrechtsschutz des Staates und seiner Einrichtungen*, v: Arno Kahl, Nicolas Raschauer, Stefan Storr (ur.), *Grundsatzfragen der europäischen Grundrechtscharta*, Verlag Österreich.
- Núñez Poblete, Manuel A. (2001). *Titularidad y sujetos pasivos de los derechos fundamentales*, v: Revista de derecho público, vol. 63, str. 200–208.
- Ohlin, Jens David (2005). *Is the Concept of the Person Necessary for Human Rights?*, v: Cornell Law Faculty Publications, Paper n. 434, <http://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=facpub> (zadnjič obiskano: 10. 4. 2017).
- Paul, Helena (2017). *Corporations are not human, so why should they have human rights?* (<http://www.econexus.info/publication/corporations-are-not-human-so-why-should-they-have-human-rights>, zadnjič obiskano: 10. 3. 2017).
- Рывкин, Кирилл Альбертович (2007). ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК НОСИТЕЛИ ОСНОВНЫХ ПРАВ: РОССИЙСКАЯ И ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАКТИКА, v: Журнал российского права, št. 11 (131)/ 2007, str. 30–40 (<http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwif3s6j99fSAhVBbBoKHVOnCd4QFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.center-bereg.ru%2Fo4513.html&usq=AFQjCNHO6W3durDy0ZVxAmMXBYSGVlsPNA>, zadnjič obiskano: 14. 4. 2017).
- Rupp v. Brünneck, Wiltraut (1969). *Zur Grundrechtsfähigkeit juristischer Personen*, v: Horst Ehmke/ Carlo Schmidt/ Hans Scharoun (ur.): *Festschrift für Adolf Arndt zum 65. Geburtstag*, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, str. 349.
- Scholler, Heinrich, Broß, Siegfried (1978). *Grundrechtsschutz für juristische Personen des öffentlichen Rechts*, v: Die öffentliche Verwaltung, str. 238.
- Seidel, Otto (1987). *Grundrechtsschutz juristischer Personen des öffentlichen Rechts in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, v: Walther Fürst/ Roman Herzog/ Dieter C. Umbach (ur.), *Festschrift für Wolfgang Zeidler*, Band 2, Gruyter, Berlin, New York, str. 1459.
- Солдатов, Вадим Викторович (2007). Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации, Научная библиотека диссертаций и авторефератов (disserCat <http://www.dissercat.com/content/zashchita-konstitutsionnykh-prav-yuridicheskikh-lits-v-konstitutsionnom-sude-rossiiskoi-fede#ixzz4eKq9VUSA>, Челябинск, 2007, str. 240; zadnjič obiskano: 14. 4. 2017).
- Siepermann, Werner (1975). *Die öffentliche Hand als Grundrechtsträger*, v: Die öffentliche Verwaltung, str. 263.
- Tratar, Boštjan (2017). *Pravna oseba (persona ficta) kao titular ljudskog prava na privatnost – u Sloveniji i komparativno*, v: Pravni vjesnik, št. 2/2017, str. 9–28.
- Zimmermann, Norbert (1993). *Der grundrechtliche Schutzanspruch juristischer Personen des öffentlichen Rechts*, München.

Sodne odločbe

Vrhovno sodišče Združenih držav Amerike (*Supreme Court*)

Connecticut General Life Insurance Co. *v.* Johnson, 303 U. S. 77 (1938), 31. januar 1938.
Lorillard Tobacco Co. *v.* Reilly, 533 U. S. 525 (2001), 28. junij 2001.
Citizens United *v.* Federal Election Com., 558 U. S. 310 (2010), 21. januar 2010.
Burwell *v.* Hobby Lobby Stores, Inc., 573 U. S.; 134 S. Ct. 2751, 2759 (2014), 30. junij 2014.
Trustees of Dartmouth College *v.* Woodward, 17 U. S. 518 (1819), 2. februar 1819.
Minneapolis & St. Louis Ry. Co. *v.* Beckwith, 129 U. S. 26 (1889), 7. januar 1889.
Metropolitan Life Ins. Co. *v.* Ward, 470 U. S. 869 (1985), 26. marec 1985.
Santa Clara County *v.* Southern Pacific Railroad Co., 118 U. S. 394 (1886), 10. maj 1886.
Marshall *v.* Barlow's, Inc., 436 U. S. 307 (1978), 23. maj 1978.
United States *v.* Martin Linen Supply Co., 430 U. S. 564 (1977), 4. april 1977.
Southern Union Co. *v.* United States, 567 U. S. (2012), 21. junij 2012.
Ross *v.* Bernhard, 396 U. S. 531 (1970), 2. februar 1970.

Zvezno ustavno sodišče Republike Nemčije (*Bundesverfassungsgericht*)

BVerfGE 61, 82 (100), 8. julij 1982.
BVerfGE 95, 267 (316), 28. januar 1997.
BVerfGE 21, 362 (369), 2. maj 1967.
BVerfGE 50, 290 (355), 1. marec 1979.
BVerfGE 99, 367 (388), 2. marec 1999.
BVerfGE 100, 226 (241), 2. marec 1999.

Zvezno sodišče Švicarske konfederacije (*Bundesgericht*)

BGE 4, 533, 16. november 1878.

Ustavno sodišče Republike Slovenije

Odločba št. U-I-40/12, 11. april 2013 (Uradni list RS, št. 39/2013 in OdlUS XX, 5).
Sklep št. Up-10/93, 20. junij 1995 (OdlUS IV, 164).
Sklep št. Up-98/06, 21. december 2006 (Uradni list RS, št. 139/06 in OdlUS XV, 110).